

ANNA ZAPALEC

ORCID: 0000-0002-4976-9537

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Sytuacja obywateli polskich w Jakuckiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Sowieckiej po 1941 roku

W latach 1939–1941 w głębi ZSRS znalazło się kilkaset tysięcy represjonowanych obywateli polskich (różnej narodowości), którzy zostali: deportowani, zesłani do sowieckich obozów jenieckich, obozów pracy (łagrów), batalionów budowlanych (strojbataliony), wcieleni w szeregi Armii Czerwonej, wywiezieni do pracy w zagłębiach przemysłowych. Określenie dokładnej ich liczby jest wciąż trudne, a odnośnie do niektórych kategorii represji nadal niemożliwe. Spora część archiwaliów jest niedostępna, na przykład dotyczy to dokumentacji obywateli polskich skazanych na karę poprawczego obozu pracy (isprawitielno-trudowyj łagier, ITŁ), wcielonych do batalionów roboczych czy aresztowanych ponownie na terenie w ZSRS po odbyciu poprzedniej kary¹.

Jednym z miejsc ZSRS, dokąd kierowano represjonowanych obywateli polskich, była Jakucka Autonomiczna Socjalistyczna Republika Sowiecka (Jakucka ASRS). Trafili tutaj między innymi polscy obywatele wywiezieni 29 czerwca 1940 roku w głąb państwa sowieckiego. Byli oni uchodźcami

¹ Po zakończeniu wojny w polskich publikacjach historycznych na Zachodzie szacowano, że w ZSRS bezpośrednio represjonowano 1,7 mln obywateli polskich, którzy z różnych powodów tam się znaleźli (deportacje, łagry, obozy jenieckie itp.). Ostatnie dwadzieścia lat badań przyniosły znaczny postęp, lepiej rozpoznano temat strat ludzkich poniesionych w wyniku represji od okupanta sowieckiego, chociaż nie rozstrzygnięto i nie ustalono dokładnej liczby obywateli polskich, którzy znaleźli się w głębi ZSRS w trakcie drugiej wojny światowej. W literaturze przedmiotu liczba ta będzie się kształtować od 750 tys. do ponad 1,8 mln, chociaż ta górna granica wydaje się zbyt wysoka. O tym oraz o trudności w dokładnym oszacowaniu liczby represji bezpośrednich zob. *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 201–332; D. Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999, s. 93.

wojennymi (ros. „bieżeńcy”), którzy jeszcze we wrześniu 1939 roku uciekli z zachodniej i centralnej Polski przed natarciem wojsk niemieckich i po 17 września znaleźli się na obszarze Polski zajętej przez wojska sowieckie. Wielu z nich odmówiło wtedy przyjęcia paszportów sowieckich, pozostawało bez pracy, uchylało się od ewidencji lub ukrywało, więc dla władz sowieckich tworzyli niepewną i podejrzaną grupę. Ogółem, według danych NKWD z lipca 1940 roku, wywieziono wtedy w głąb ZSRS 90 511 osób. Kilka miesięcy później, w kwietniu 1941 roku, podano natomiast, że w Związku Sowieckim deportowanych z tej grupy przebywało od 76 tys. do 78 tys. osób².

Do Jakucji trafiła stosunkowo niewielka część z wszystkich polskich deportowanych. Było to około 3510 osób (dane według stanu na 1 września 1940 roku), w większości narodowości żydowskiej³. Z tego w okręgu ałdańskim na 1 października 1940 roku przebywały 2343 osoby, w zdecydowanej większości Żydzi, w tym: 880 mężczyzn, 918 kobiet, 545 dzieci i młodzieży⁴. W styczniu 1941 roku Okręgowy Oddział Ałdańskiego NKWD podał natomiast, że w okręgu ałdańskim było w tym czasie 2345 osób: 841 mężczyzn, 867 kobiet

² Zob. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003, s. 232, 241; *Stalinskie deportacje 1928–1953. Dokumenty*, zebrał N.Ł. Pobol, P.M. Polan, Moskwa 2005, s. 159, 170. Nie wiadomo, co było przyczyną różnicy między stanem w 1940 r. a kwietniem 1941 r. Mogła to być śmiertelność spowodowana warunkami życia. To jednak wymaga jeszcze zbadania i potwierdzenia, jeśli byłby dostęp do dokumentów na ten temat w archiwach rosyjskich. Zdarzało się także, że dokonywano przemieszczeń ludności deportowanej, co mogło być jedną z przyczyn różnicy w danych w poszczególnych miesiącach. Aby zbliżyć się do odpowiedzi, ile osób wywieziono z ziem polskich w poszczególnych deportacjach i akcjach uzupełniających, konieczne jest przebadanie dokumentacji obwodowych i republikańskich NKWD, które przeprowadziły operację na ziemiach polskich. Nadal nie ma dostępu do całości tej dokumentacji przechowywanej w archiwach resortowych na Ukrainie i Białorusi.

³ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *op. cit.*, s. 232–233; W.N. Ziemschow, *Spiecposielency w SSSR 1930–1960*, Moskwa 2003, s. 85. W zestawieniach statystycznych podawano także liczbę 3520 (dane na 1 września 1940 r.) lub 3512 (dane na 1 stycznia 1941 r.) osób deportowanych do Jakucji, za: Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej (Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracy; GARF), 4 Oddział Specjalny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR, f. 9479, op. 1, d. 62, k. 60.

⁴ O liczbie obywateli polskich w rejonie ałdańskim pisała S.I. Siwcewa, *O deportacji Polaków w Jakutiju (1940-ie gody)*, [w:] *Polaki w Jakutii. Materiały naukowo-praktycznej konferencji, Jakutsk, 19 sientjabria 1997 goda*, red. D.A. Szyrina, S.I. Bojakowa, Jakutsk 1998, s. 108. Autorka oparła się na danych źródłowych zawartych w dokumentacji NKWD: GARF, f. 9479, op. 1, d. 59, k. 174, i za tym źródłem podała ogólną liczbę deportowanych do okręgu ałdańskiego na 2741 osób, za Siwcewą dane te powtórzył I.G. Romanow. Jednak suma danych cząstkowych wykazała ogółem 2343 osoby i taką liczbę przyjęto w niniejszym artykule. Ponadto ci autorzy rosyjscy nie podawali i nie wykazali obywateli polskich rejonie ałachjuńskim; za: GARF, f. 9479, op. 1, d. 59, k. 174; d. 62, k. 121–122.

i 637 dzieci i młodzieży do lat 18⁵. Z dokumentacji wynika, że deportowani obywatele polscy w styczniu 1941 roku byli także osiedleni w rejonie ałachjuńskim, położonym około 2 tys. km (drogą wodną) na północny wschód od Ałdanu. Wtedy było tutaj 1117 osób przymusowo osiedlonych, a ponad rok później delegat ambasady polskiej w Ałdanie miał informację o 1008 osobach nadal przebywających w osiedlach na tym terenie⁶. Co do innych grup osób represjonowanych na terenie Jakucji w czasie drugiej wojny światowej niestety nadal nie ma żadnych pewnych danych. Dotyczy to między innymi skazanych na karę poprawczego obozu pracy jeńców wojennych, pracujących w batalionach roboczych i innych kategorii uwięzionych lub przesiedlonych. Ponadto w wypadku danych sowieckich nie zawsze na poziomie centralnym poprawnie tworzono statystyki zbiorcze, oprócz tego inne narodowości niepolskie nie zawsze zaliczano do kategorii „obywatele polscy”. Natomiast dane pochodzące od polskich mężów zaufania z okresu działania Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRS też nie były dokładne, gdyż dotarcie do wszystkich miejsc pobytu obywateli polskich nie było możliwe, więc statystyki tworzono w przybliżeniu. Obozy pracy we wschodniej Jakucji należały do Północno-Wschodnich Poprawczych Obozów Pracy (Siewostłag; od 1942 roku Poprawcze Obozy Pracy Dalstroju) i wchodziły w skład ogromnego obszaru podlegającego administracyjnie Zarządowi Głównemu Dalekiej Północy (Głównoje uprawlenije stroitelstwa Dalniego Siewiera; Dalstroj). Małgorzata Giżejewska przypuszczała, że na tym i na innych terenach, na których gospodarował Dalstroj — na Kołymie i Czukotce, było uwięzionych około 2–3 tys. obywateli polskich, chociaż wcześniejsze szacunki sięgały 8–10 tys. osób⁷.

⁵ Nie udało się ustalić, dlaczego dane cząstkowe odnoszące się do liczby kobiet, mężczyzn i dzieci różnią się od danych z września 1940 r., mimo że ogólna suma osiedleńców specjalnych jest podobna. Możliwe, że kryteria podawania liczb w poszczególnych przedziałach wiekowych różniły się od siebie. Niekiedy dane dzieci liczono i podawano w tabelach do lat 16, a pozostałą młodzież prawdopodobnie wliczano do dorosłych kobiet i mężczyzn. Innym razem do dzieci wliczano wszystkie osoby do lat 18. Zob. GARF, f. 9479, op. 1, d. 62, k. 121–122.

⁶ W dokumentacji Wydziału Osiedli Pracy i Osiedli Specjalnych Zarządu Głównego Poprawczych Obozów Pracy, Kolonii Pracy i Miejsc Uwięzienia (Otdiel trudowych i spieczalnych posielenij Gławnowo uprawlenija isprawitielno-trudowych łagieriej, trudowych posielenij i miest zakłuczenija) GUŁAG-u NKWD ZSRS zazwyczaj w statystykach podawano jedynie dane z okręgu ałdańskiego, w dodatku błędnie je sumując i wpisując najczęściej liczbę 2350 osób lub czasami w zaokrągleniu 2300. Tę liczbę bardzo często podawano jako ogólny stan obywateli polskich deportowanych na teren Jakucji, zapominając o osobach przymusowo osiedlonych w rejonie ałachjuńskim. Zob. GARF, f. 9479, op. 1, d. 62, k. 63, 121; Sprawozdanie Antoniego Pająka — delegata ambasady z 11 lutego 1942 r. za okres 19 września 1941 r. do 31 stycznia 1942 r., Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPiMS), Akta Ambasady RP w ZSRR 1941–1943, sygn. A.7.307, s. 11 [skan dokumentu].

⁷ Zob. M. Giżejewska, *Polaki — zakłucennyje siewiero-wostocznych isprawitielno-trudowych łagieriej i ich kontakty s Jakutami*, [w:] *Rossija i Polska: istoriko-kulturnyje kontakty*

Po układzie Sikorski-Majski i amnestii wydanej przez władze sowieckie w sierpniu 1941 roku rozpoczęły się w następnych tygodniach i miesiącach migracje zesłańców, którzy starali się opuścić nieprzyjazne i ciężkie klimatycznie rejony ZSRS i kierowali się w rejony koncentracji Polskich Sił Zbrojnych (potocznie stosowano nazwę: Armia Polska lub Armia Andersa). Wtedy też z terenu Jakucji wyjechała część osób, ale podanie, jak duża to była grupa, nie jest możliwe. Dokumenty tego dotyczące zachowały się w archiwach służby bezpieczeństwa Republiki Sacha, ale nie zostały udostępnione. Natomiast osoby, które w 1941 i w 1942 roku nie wyjechały z terenu Jakucji, przeniosły się do większych ośrodków miejskich, w tym spora ich liczba przyjechała z odległych osiedli do Jakucka. Według danych polskich mężów zaufania na 16 czerwca 1942 roku pod opieką polskiej delegatury mieszczonej się w Ałdanie znajdowało się około 1700 osób zamieszkujących w dziesięciu skupiskach, niekiedy znacznie od siebie oddalonych, a do opieki nad nimi w terenie powołano dziewięciu mężów zaufania. Natomiast na dzień 1 lutego 1943 roku były to ogółem 1604 osoby: 710 mężczyzn, 577 kobiet i 317 dzieci⁸. W świetle danych sowieckich liczba „byłych obywateli polskich” w Jakucji w pierwszym kwartale 1943 roku została oszacowana na 1523⁹. Należy jednak zaznaczyć, że liczby te oddają stan po okresie dużych migracji spowodowanych wprowadzeniem „amnestii” w sierpniu 1941, po układzie Sikorski-Majski, roku dla represjonowanych obywateli polskich, a więc ukazują liczbę ludności polskiej (różnej narodowości) represjonowanej na terenie Jakuckiej ASRS, która stąd nie wyjechała na południe ZSRS. Dane te oprócz tego prawdopodobnie były niepełne.

W dniu 3 lipca 1942 roku Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych ZSRS (ros. Narodnyj komissariat inostrannyh dzieł Sojuza Sowietkich Socjalistycznych Republik; dalej: NKID ZSRS) przekazał ambasadzie polskiej decyzję o zlikwidowaniu jej delegatury w Ałdanie, co było konsekwencją pogarszających się od wiosny 1942 roku stosunków polsko-sowieckich i wpisywało się w działania sowieckie na całym terenie ZSRS wobec polskich przedstawicielstw¹⁰. Ambasada RP w Kujbyszewie pod koniec kwietnia 1943 roku nie miała już żadnego kontaktu z mężami zaufania na terenie Jakucji,

(sibirskij fienomien). *Materialy Międzynarodowej naukowej konferencji 24–25 iunija 1999 g., Jakutsk*, red. W.N. Iwanow, P.L. Kazarjan, N.I. Popowa, Nowosibirsk 2001, s. 82.

⁸ Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Hoovera, Ambasada Polska w Związku Radzieckim, sygn. 800/35/0/-/24: Office file of the Political-Informational Department, 1941–1942, Office file of the Social Welfare Department, 1941–1944, kłatka 001049; D. Boćkowski, *op. cit.*, s. 210.

⁹ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *op. cit.*, s. 254.

¹⁰ S. Ciesielski, *Represje wobec obywateli polskich w ZSRR sierpień 1941–styczeń 1944*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe*, s. 264.

w tym w samym Jakucku — tu władze sowieckie całkowicie uniemożliwiły¹¹ działalność tamtejszego męża zaufania Zygmunta Fenichela¹².

Po zerwaniu przez ZSRS pod koniec kwietnia 1943 roku stosunków dyplomatycznych z władzami polskimi na wychodźstwie polscy Żydzi i Polacy na terenie Jakucji ponownie zostali pozbawieni nadziei na pomoc i szybkie opuszczenie tych nieprzychylnych klimatycznie terenów.

Do polskich skupisk w Jakucji dotarli ponownie dopiero działacze Związku Patriotów Polskich (ZPP), gdy w dniu 3 listopada 1943 roku z Zarządu Głównego ZPP w Moskwie zostało skierowane do przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych Jakuckiej ASRS pismo zawiadamiające, że przedstawicielem Tymczasowego Zarządu ZPP na tym terenie został student Instytutu Pedagogicznego w Jakucku — Simcha Intrator. Miał on upoważnienie do zorganizowania lokalnych struktur ZPP oraz do podjęcia działań w celu pomocy społecznej dla polskiej ludności. Z zachowanej dokumentacji polskiej i sowieckiej wynikało, że rzeczywiście odgrywał on główną rolę przy budowaniu miejscowej organizacji ZPP, chociaż w Zarządzie Obwodowym w Jakucku objął drugorzędne stanowisko. Był jednak zaufanym człowiekiem Zarządu Głównego ZPP i odznaczał się szczególnie dużą aktywnością w Jakucku w wypełnianiu zadań stawianych przez centralę związku. Był otwartym przeciwnikiem polskiego rządu na wychodźstwie oraz ludzi lojalnych wobec władz polskich w Londynie. Na tym tle doszło od razu w Jakucku do konfliktu, gdyż tu wiele osób zdystansowało się wobec powstania ZPP i za jedynie godne reprezentowania ludności polskiej uznawało polskie władze w Londynie. Nic więc dziwnego, że nie uzyskał on poparcia i zaufania wśród ludności polskiej w Jakucku (zarówno wśród Polaków, jak i Żydów), w tym przede wszystkim u inteligencji, która przyjęła negatywne lub w najlepszym razie bierne sta-

¹¹ Ambasada RP pod koniec kwietnia 1943 r. wykazała na terenie Jakucji pięciu mężów zaufania: Herman Jarmark — Ałdan; Leopold Juzwa — Ałłachiun; Zygmunt Fenichel — Jakuck; Naftali Tuchfeld — Ochotski Pierewoz; Władysław Borowicz — rejon ałdański, kopalnia Odkrytyj, za: Opieka społeczna nad ludnością polską w ZSRR. Imienny spis mężów zaufania w poszczególnych obwodach według stanu na 25 kwietnia 1943 r. Spis obwodów i rejonów, w których zamieszkiwały rodziny polskie, AAN, Ambasada RP w Kujbyszewie, sygn. 564, teczka 2, s. 26.

¹² Zygmunt Fenichel formalnie od września 1942 r. został mężem zaufania Ambasady RP w ZSRS na terenie Jakucka. W Polsce przed wojną ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1932 r. był członkiem Rady Adwokackiej w Krakowie, a jego kancelaria cieszyła się dużym uznaniem. Po wojnie zamieszkał w Izraelu. Więcej zob. T. Aschenbrenner, *Wspomnienie pośmiertne*, „Palestra” 1964, nr 8, s. 78–79, [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiVssXdu83zAhWKC-wKHe62Ak0QFnoECAIQAAQ&url=https%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2Ffiles%2FPalestra%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)-s78-79%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)-s78-79.pdf&usq=AOvVaw17jBaKvNJtsRvxkKXDq3IQ](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiVssXdu83zAhWKC-wKHe62Ak0QFnoECAIQAAQ&url=https%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2Ffiles%2FPalestra%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)-s78-79%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)-s78-79.pdf&usq=AOvVaw17jBaKvNJtsRvxkKXDq3IQ) (dostęp: 15.10.2021).

nowisko co do pomysłu powołania Obwodowego ZPP i wstępowania w jego szereg¹³. W jednym z listów Intrator skarżył się:

Zacznę od byłego męża zaufania — dr Fenichla. Kwintesencja jego odpowiedzi na moją propozycję byśmy się na emigracji złączyli w ramach ZPP jest następująca:

„Z deklaracją ZPP w zupełności się zgadzam. Pod taką deklaracją musi się podpisać każdy uczciwy Polak. Pan, panie Intrator jesteście jeszcze b[ardzo] młodzi i rozumie ją tak, jak jest ona napisana. Pan nie widzi jednak najważniejsze, to co nie jest napisane. ZPP powstało dla walki z Rządem londyńskim. My dzisiaj z Rządem walczyć nie mamy prawa, tego nam zrobić nie wolno. Jedność musi być”¹⁴.

Niechęć obywateli polskich w Jakucku do popierania ZPP była widoczna także w styczniu 1944 roku, gdy jedynie 60 osób na mniej więcej tysiąc przebywających w mieście wstąpiło do ZPP¹⁵. Ostatecznie udało się wyłonić Zarząd Obwodowy, ale znaleźli się w nim ludzie o poglądach dalekich od oczekiwanych przez centralę. Warto tutaj jeszcze raz sięgnąć do pisma S. Intratora dotyczącego powołania i działania Zarządu Obwodowego (republikańskiego) ZPP w Jakucku w pierwszych tygodniach istnienia, o czym pisał do Moskwy:

W republikańskim zarządzie, który stworzyłem, sam nie mogę sobie znaleźć odpowiedniego miejsca. Członkowie zarządu jako ludzie, to ludzie porządni i uczciwi. Między mną a nimi jest jednak olbrzymia różnica. Ludzie ci wyszli z reakcyjnego środowiska i jeszcze w zupełności z nim nie zerwali. W ich pracy idą często na kompromisy. Nasze poglądy na różne codzienne problemy są krańcowo różne. Mnie uderzają po ramieniu i mówią: „Wy ob. Intrator jesteście jeszcze młody. Ogarnięci entuzjazmem. Bardzo rewolucyjni. My też przechodziliśmy taki okres. Wam brak tylko doświadczenia” itd. Nie chcę prowadzić żadnych walk na łonie naszego Zarządu¹⁶.

Formalnie zarząd obwodowy (republikański) ZPP w Jakucku został wybrany na zebraniu ogólnym w dniu 9 stycznia 1944 roku. Z dokumentacji zachowanej w Narodowym Archiwum Republiki Sacha (Jakucja) oraz materiałów kancelaryjnych ZPP wiadomo, że w jego skład weszli: Norbert Garwicz — przewodniczący; Jakub Słucki — zastępca przewodniczącego; Simon (Simcha) Intrator — sekretarz; Samuel Wakszlak (Wagschlak) — skarbnik; Juliusz Bek

¹³ Pismo Zarządu Głównego ZPP w ZSRR z 3 listopada 1943 r. do Przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS, Narodowe Archiwum Republiki Sacha (Jakucja) (Nacionalnyj archiw Rjespubliki Sacha (Jakutija); dalej: NARS(J)), Rada Ministrów Jakuckiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (1922–1992), f. 52, op. 22, d. 425, s. 29; List S. Intratora z 10 stycznia 1944 r. do Zarządu Głównego, AAN, Związek Patriotów Polskich w ZSRR, sygn. 130, t. 107, s. 15.

¹⁴ List S. Intratora z 10 stycznia 1944 r. do Zarządu Głównego, s. 15–16.

¹⁵ W piśmie z 26 stycznia 1944 r. skierowanym do przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS podawano, że do aktywnej działalności w ZPP udało się zaangażować 70 obywateli polskich, którzy zadeklarowali wstąpienie do organizacji, za: Pismo z 26 stycznia 1944 r. od Zarządu republikańskiego ZPP do przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 30.

¹⁶ List S. Intratora z 10 stycznia 1944 r. do Zarządu Głównego, s. 15–16.

(Beck) — członek; Gotlib Markus — członek¹⁷. Natomiast w Ałdanie powstał Zarząd Rejonowy ZPP¹⁸. Kulisy powstania struktur ZPP w Jakucku oraz jego politycznych konotacji naświetla jedno z pism sporządzonych 20 kwietnia 1944 roku dla Zarządu Głównego ZPP w Moskwie¹⁹. Czytamy w nim:

Miesiąc temu obwodowy Zarząd ZPP zarządził rejestrację wszystkich obywateli przeżywających na terenie miasta Jakucka. Celem rejestracji była odpowiednia organizacja opieki społecznej.

Niestety znalazła się grupa naszych „przyjaciół”, którzy z rejestracji tej zrobili wielką polityczną akcję. Różnie interpretowano naszą rejestrację. [...] Stwierdzono tylko. Na tę agitację tych panów poszło 150 ludzi, chociaż Zarząd Obwodowy zastrzegął, że kto nie zarejestruje się — nie będzie objęty opieką społeczną. Agitowano nie tylko przeciw rejestracji, a także przeciw naszej akcji na kolumnę tankową [kolumnę czołgów— przyp. aut.], „Mściciel Katynia”. W obu akcjach reakcja poniosła klęskę. Masy poszły za nami.

Najwyższa Rada Związku Radzieckiego ustanowiła specjalną dodatkową normę produktów dla naszych obywateli. 2 kg mąki zrobiły swoje. W Jakucku powstała rewolucja. Okazało się, że ZPP w Jakucku nie ma żadnych przeciwników²⁰.

Zachowana dokumentacja rzeczywiście świadczy o braku poparcia ze strony ludności polskiej i żydowskiej dla miejscowego ZPP i jego inicjatywy. Ostatecznie jednak uznanie i zwracanie się do niego o pomoc musiało nastąpić z konieczności i pod wpływem ogólnej sytuacji ludności, ponieważ była to jedyna organizacja udzielająca w Jakucku pomocy materialnej i oferująca ludności polskiej opiekę potrzebną do przeżycia.

Tuż po powstaniu zarząd republikański ZPP zwrócił się do RKL Jakuckiej ASRS o: udzielenie pomocy inwalidom pierwszej i drugiej grupy w postaci jednorazowej zapomogi; utworzenie domu inwalidów dla 25–30 osób oraz zorganizowanie w jednym z przedszkoli grupy dla polskich dzieci. Ponadto kierowano prośbę o przydział towarów i produktów spożywczych dla polskich obywateli, co polepszyłoby ich sytuację materialną, a przede wszystkim

¹⁷ Zawiadomienie Wandy Wasilewskiej — przewodniczącej Zarządu Głównego ZPP z 21 lutego 1944 r. do przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych Jakuckiej ASRS o składzie Zarządu Obwodowego ZPP w Jakucku, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 34. Na temat struktury, kompetencji i liczebności terenowych ogniw ZPP w ZSRS zob. A. Głowacki, *Struktura, zakres działania i liczebność terenowych ogniw Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 43, 1991, s. 85–114.

¹⁸ Telegram przewodniczącego okręgowego komitetu wykonawczego (okrispołkom) do Komisarza Ludowego Winokurowa [data nieczytelna], NARS(JJ), f. 52, op. 22, d. 425, s. 10; List z 20 kwietnia 1944 r. Zarządu Obwodowego ZPP w Jakucku do Zarządu Głównego ZPP, AAN, sygn. 130, t. 107, s. 7.

¹⁹ Zachowała się jedynie kopia tego pisma. Brak podpisu.

²⁰ Organizacje terenowe. Obwód Jakuck (Jakucka ASRR). Zarząd Obwodowy. Działalność położenie Polaków. Opozycja polityczna wśród Polonii, rozdział pomocy. Reewakuacja osób chorych. Pismo do Zarządu Głównego ZPP [b.d.] AAN, sygn. 130, t. 968; Położenie ludności polskiej i działalność ZPP w obwodzie Jakuck. Sprawozdania zarządu obwodowego, referat (1943–1944), AAN, sygn. 130, t. 107, s. 4.

o pomoc żywnościową dla dzieci polskich. W sprawach organizacyjnych postulowano wyznaczenie miejsca na klub polski oraz pomoc w wyjaśnieniu kwestii prawnych związanych ze zwolnieniem osób aresztowanych pod zarzutem samowolnego niestawienia się do pracy. Zwracano się także z prośbą o zgodę na wyjazd na południe lub na tereny wyzwolone od Niemców osób chorych oraz mieszkających w ciężkich warunkach klimatycznych, a także członków rodzin rozbitych w celu ich połączenia z rodzinami żołnierzy walczących w oddziałach polskich u boku Armii Czerwonej²¹.

Takie zabiegi podjął też Zarząd Główny ZPP u centralnych władz sowieckich i RKL ZSRS 5 kwietnia 1944 roku przyjęła uchwałę O okazaniu dodatkowej pomocy materialnej byłym obywatelom polskim. Zdecydowano w niej o przyznaniu pomocy w zaopatrzeniu oraz przychyłono się do wniosku ZPP o przesiedlenie kilkunastu tysięcy polskich obywateli z terenów o najcięższych warunkach klimatycznych na te o lepszych warunkach życia. Natomiast pomoc materialną wydano dwukrotnie, w kwietniu i maju 1944 roku, w formie jednorazowych przydziałów, ale nie była ona wystarczająca do zaspokojenia potrzeb polskich zesłańców, chociaż wielu wybawiła od śmierci głodowej²².

Dokumentacja RKL Jakuckiej ASRS nie umożliwia określenia ostatecznej wielkości pomocy materialnej udzielonej obywatelom polskim na terenie Jakucji, o którą zabiegał ZPP. W jednym z zachowanych telegramów sowieckich od władz rejonowych w Ałdanie do Ludowego Komisariatu Handlu (Narkomtorg) kierowano prośbę o pomoc materialną w postaci mąki, kołder, odzieży i butów dla obywateli polskich przebywających w tym mieście i na terenie okręgu ałdańskiego. Ponadto Zarząd Główny ZPP skierował do RKL Jakuckiej ASRS telegram z wnioskiem o przyznanie rodzinom żołnierzy służących w 1 Armii Polskiej jednorazowej zapomogi finansowej w wysokości do 500 rubli na rodzinę. Dokumentacja nie odzwierciedla rzeczywistej realizacji tej prośby, ale wiadomo, że władze sowieckie taką pomoc wypłacały²³.

²¹ Pismo z 26 stycznia 1944 r. od Zarządu Republikańskiego ZPP do przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 30.

²² A. Głowacki, *Ocalić i repatriować. Opieka nad ludnością polską w głębi terytorium ZSRR (1943–1946)*, Łódź 1994, s. 83–90; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *op. cit.*, s. 256; Szczegółowo o tej akcji przesiedlenia pisał A. Głowacki, *Przemieszczenie obywateli polskich w Związku Radzieckim w 1944 roku*, Łódź 1989, s. 120–122.

²³ Telegram od władz rejonowych z Ałdanu z kwietnia 1944 r. w sprawie przyznania pomocy obywatelom polskich, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 2; Telegram z 15 kwietnia 1944 r. od Pełnomocnika Prezydium ZPP Jana Grubeckiego do RKL Jakuckiej ASRS w sprawie zapomogi pieniężnej dla rodzin żołnierzy walczących w polskiej armii, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 3. O wypłacie zapomogi pieniężnej oraz pomocy materialnej w postaci produktów pierwszej potrzeby, w tym przede wszystkim żywności, świadczą zachowane dokumenty władz sowieckich z innych terenów ZSRS zob. *Obywatele polscy w Kirgizji. Wybór dokumentów (1941–1946)*, red. A. Głowacki, wyb. i oprac. dok. A. Głowacki, E. Szymczuk, przeł. z jęz. ros. K. Jagiełło, Warszawa 2010, s. 255–258.

Zabiegano o podjęcie działań polepszających warunki mieszkaniowo-bytowe Polaków w Jakucji. Kierownik Oddziału Pomocy Społecznej Zarządu Głównego ZPP w ZSRS zwrócił się o nią w piśmie z 17 kwietnia 1944 roku do Przewodniczącego RKL w Jakuckiej ASRS:

Z wiadomości otrzymanych przez nas wiadomo, że byli polscy obywatele zamieszkujący w Jakuckiej ASRS, żyją w wyjątkowo trudnych warunkach. O tym świadczą liczne listy od żołnierzy i oficerów Armii Polskiej w ZSRS, którzy są zaniepokojeni położeniem ich rodzin, które zostały w Jakuckiej ASRS i zwracają się o pomoc do Związku Polskich Patriotów²⁴.

Jednocześnie skierowano apel do władz sowieckich w Republice Sacha (Jakucja) o współpracę z rejonowymi komitetami pomocy społecznej ZPP i przedstawicielami ZPP w terenie w celu określenia dokładnej liczby ludności polskiej w poszczególnych rejonach i udzielenia im pomocy materialnej, poczynając od rodzin żołnierzy, którzy walczyli na froncie. Planowano w każdym z rejonów Jakuckiej ASRS, gdzie byli obywatele polscy, powołać komisje pomocy społecznej. W tym czasie według niepełnych danych ZPP na terenie Jakucji znajdowało się około 1400 obywateli w: Jakucku — 937 osób; Ałdanie — 351 osób; Allakh-Yun' (ros. Аллах-Юнь) — 112 osób²⁵.

W Jakucku działały już wtedy klub i biblioteka polska, w jednym z rosyjskich przedszkoli utworzono grupę dla polskich dzieci, do której uczęszczało ich trzydzieścioro, zorganizowano też dla około 120 polskich dzieci sześcioklasową szkołę, w której uczyli przedwojenni profesorowie gimnazjalni²⁶.

Rozpoczęły się także przygotowania do przesiedleń części obywateli polskich z terenu Jakuckiej ASRS na tereny ZSRS o łagodniejszym klimacie. Przesiedleniami mieli zostać objęci obywatele polscy na terenie całego ZSRS, w tym w Jakucji, którzy przebywali w rejonach cechujących się trudnymi warunkami klimatycznymi. Przygotowując tę akcję, republikański Zarząd ZPP w Jakucku zwrócił się 19 maja 1944 roku do RKL i Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego (NKGB) Jakuckiej ASRS o zwolnienie osób

²⁴ Pismo z dn. 17 kwietnia 1944 r. Kierownika Oddziału Pomocy Społecznej ZPP w ZSRS inż. Grubeckiego do Przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 13. Trudną sytuację zdrowotną ze względu na uwarunkowania klimatyczne podkreślał też Zarząd Obwodowy ZPP w Jakucku, zob. Organizacje terenowe. Obwód Jakuck (Jakucka ASRR). Zarząd Obwodowy. Działalność położenie Polaków, s. 1.

²⁵ Pismo z dn. 17 kwietnia 1944 r. Kierownika Oddziału Pomocy Społecznej ZPP w ZSRS inż. Grubeckiego do Przewodniczącego RKL Jakuckiej ASRS, s. 13; Spis byłych obywateli polskich zamieszkujących w Jakuckiej ASRS, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 14. Dane odnośnie do liczby ludności nie są pełne i w różnych pismach są one różnie podawane, np. 20 kwietnia 1944 r. z Zarządu Obwodowego ZPP w Jakucku podawano, że głównie w Ałdanie i Wtorom Oroczonie przebywało około 500 osób, za: Pismo z 20 kwietnia 1944 r. z Obwodowego Zarządu ZPP w Jakucku do Zarządu Głównego ZPP w Moskwie, AAN, sygn. 130, t. 107, s. 6.

²⁶ Pismo z 20 kwietnia 1944 r. z Obwodowego Zarządu ZPP w Jakucku do Zarządu Głównego ZPP w Moskwie, s. 6.

aresztowanych pod zarzutem organizowania ucieczki, opuszczania zebrań propagandowych lub z innych powodów politycznych. Prośba dotyczyła trzynastu osób narodowości żydowskiej, ale w zachowanych materiałach nie ma informacji, czy udało się te osoby uwolnić z więzienia²⁷. Próbowano rozeznaczyć położenie obywateli polskich przebywających w odległych rejonach Jakucji, także tych, których wysłano do pracy tuż przed rozpoczęciem akcji przesiedlenia. O niezwykle trudnej ich sytuacji pisał w połowie maja 1944 roku przedstawiciel ludności polskiej w rejonie Witimu w zażaleniu kierowanym do RKL Jakuckiej ASRS. Niestety brakuje źródeł odnośnie do tych działań i ich skutków²⁸.

„Przygotowanie ludności polskiej do przesiedlenia. Instrukcja dla rejonowych przedstawicieli Zarządu Głównego ZPP, republikańskich i lokalnych zarządów, Komisji i Przedstawicieli ludności polskiej” miała służyć przesiedleniu obywateli polskich z Jakuckiej ASRS. Rozesłano ją do zarządów republikańskich, w tym do ZPP w Jakucku. Przesiedleniu miały podlegać wszystkie osoby niezależnie od narodowości, które do 1939 roku były obywatelami polskimi. Dzieci-sieroty miały wyjechać wraz z domami dziecka, a inwalidzi pierwszej i drugiej grupy wraz z domami inwalidów w oddzielnych transportach²⁹. Podawano też wiele innych wytycznych:

Przedstawiciele rejonowi przed wyjazdem w wyznaczony rejon powinni otrzymać od Republikańskiego Zarządu ZPP dokładny, uzgodniony z organami sowieckich władz szczebla republikańskiego — plan działania w rejonie, z wyszczególnieniem liczby ludności, przeznaczonych do wyjazdu na każdej stacji, ilość i czas przybycia wagonów, przewidywany czas ich odjazdu, adresy i numerów telefonów, przewodniczących organów sowieckich, ZPP i Komisji republikańskich, także analogicznie adresy powierzonych im rejonów itp.³⁰

Ponadto każdy rejonowy przedstawiciel ZPP został wyposażony w zaświadczenia od republikańskiego przedstawicielstwa ZPP oraz miał starać się, jeśli było to możliwe, o dodatkowe pismo od obwodowych władz sowieckich z poparciem do wszystkich władz sowieckich szczebla rejonowego. Rejonowi

²⁷ Telegram Zarządu Republikańskiego ZPP z 19 maja 1944 r. do Zastępcy Przewodniczącego RKL JASRS i Komisarza Ludowego Bezpieczeństwa Publicznego JASRS i Przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRS, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 8.

²⁸ Pismo z 17 maja 1944 r. zastępcy przewodniczącego RKL JASRS Koriakina do Komitetu Rejonowego w Muchtuja, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 9.

²⁹ Instrukcja z 30 kwietnia 1944 r. dla przedstawicieli Prezydium Zarządu Głównego ZPP, lokalnych organizacji ZPP i Komisji Pomocy Społecznej w sprawie przesiedlenia ewakuowanej ludności polskiej [kopia uwierzytelniona, przeł. z jęz. polskiego na jęz. rosyjski], NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 17.

³⁰ Przygotowanie ludności polskiej do przesiedlenia. Instrukcja dla przedstawicieli rejonowych Zarządu Głównego ZPP, republikańskich i lokalnych Zarządów, Komisji i Przedstawicieli polskiej ludności [kopia uwierzytelniona, przeł. z jęz. polskiego na jęz. rosyjski], NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 18.

przedstawiciele Zarządu Głównego ZPP otrzymali szczegółowe wskazówki dotyczące organizacji ich pracy w terenie. W celu przygotowania przesiedlenia mieli oni w porozumieniu i z akceptacją władz sowieckich podjąć razem z lokalnymi organizacjami ZPP i komisjami pomocy społecznej (KOS) plany działania w rejonie oraz rozdzielić poszczególne zadania lokalnym organizacjom ZPP, KOS i także między przedstawicieli ludności polskiej. Oprócz tego ich zadaniem było przygotowanie i uzgodnienie z lokalnymi władzami sowieckimi dokładnych spisów obywateli polskich podlegających przesiedleniu z podaniem odnośnie do każdej osoby przesiedlonej: nazwisko, imię, imię ojca, rok i miejsce urodzenia, płeć, sytuacja rodzinna, narodowość, specjalność, zajmowane stanowisko, numer i data wystawienia dokumentów przedstawianych przez przesiedlonych, skąd i do jakiego obwodu dana osoba będzie wyjeżdżała i pod jaki system RKL będzie podlegać³¹. Podano szczegółowe wytyczne dotyczące przygotowania osób podlegających przesiedleniu, między innymi umieszczenia inwalidów pierwszej i drugiej grupy w domach inwalidów, ciężko chorych do czasu ich wyleczenia w szpitalach; sierot i dzieci bez opieki w domach dziecka. Każda osoba dorosła przed wyjazdem musiała wcześniej otrzymać pozwolenie na opuszczenie i zwolnienie z dotychczasowego miejsca pracy oraz rozliczyć się ze zobowiązań, na przykład zwrócić kartki żywnościowe. Co istotne, organizacje i działacze ZPP nie dysponowali jednak środkami do przeprowadzenia technicznej strony przesiedleń i zależało to wyłącznie od organów sowieckich wyznaczonych do tej akcji³².

Wyjeżdżający mieli w myśl instrukcji zostać skierowani do określonego sowchozu w regionach o cieplejszym i łagodniejszym klimacie. Ponadto listy wyjeżdżających obejmowały całe rodziny i zakazywano ich rozdzielania, należało to uzgodnić z sowieckimi organizacjami odpowiedzialnymi za przesiedlenia. Oprócz tego z organami administracji sowieckiej ustalano przybliżony plan i daty wyjazdów do nowych miejsc osiedlenia. Przedstawiciele ZPP, odpowiedzialni za przygotowanie i nadzór nad przesiedleniem, zostali zobowiązani do następujących czynności szczegółowych:

- uzgodnienie z organami administracji sowieckiej plan i daty wyjazdów transportów z przesiedlaną ludnością do nowych miejsc osiedlenia;
- zabezpieczenie przy pomocy przedstawiciela obwodowego (republikańskiego) odpowiedniej liczby wagonów w wyznaczonym terminie odjazdów;
- skontrolowanie przygotowania lokalnych środków transportu (podwozy, samochody, parostatki) wykorzystywanych do przewozu ludzi z miejsc dotychczasowego osiedlenia do stacji załadunkowych;

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

— zorganizowanie i rozdział wśród przesiedlanych żywności według ustalonych norm na 30 dni — głównie sucharów, a w ostateczności mąki; gdyby ludność przesiedlana nie mogła otrzymać odpowiedniej racji żywności, zalecano wstrzymanie wyjazdów aż do pełnego ich zabezpieczenia;

— zorganizowanie wyjazdów w porozumieniu z władzami kolei i transportu rzeczowego;

— przy współpracy z odpowiednimi oddziałami ochrony zdrowia na stacjach wyjazdowych zorganizowanie pomocy medycznej, dostarczenie do transportów apteczek podręcznych oraz wyznaczenie sanitariuszy spośród osób wyjeżdżających;

— skontrolowanie na trasach przejazdu przygotowania do wydawania gorących posiłków³³.

Łaładunkiem ludności do wagonów na stacjach mieli kierować tak zwani kierownicy punktów ewakuacyjnych, których zadaniem było rozmieścić przesiedlanych w wagonach oraz wyznaczyć kierowników poszczególnych wagonów i ich zastępców. W każdym wagonie miała zostać wyznaczona jedna osoba („dziesiątnik”), która podczas wydawania posiłków na trasie podróży przynosiła na każde dziesięć osób jedno wiadro gorącej zupy i jedno wiadro wrzątku. Ich zadaniem było także dopilnowanie, aby podczas postojów na stacjach ludzie nie oddalali się od pociągu³⁴.

Przesiedlenia na terenie ZSRS w 1944 roku odbyły się w dwóch turach. Pierwsza trwała od maja do września 1944 roku i objęła ponad 26 tys. osób, przetransportowanych do obwodu rostowskiego, kurskiego, woroneskiego i saratowskiego, do wschodnich obwodów Ukraińskiej SRS oraz do Kraju Krasnodarskiego i Stawropolskiego. Druga tura, w drugiej połowie 1944 roku, objęła ponad 29 tys. osób, które skierowano na Ukrainę³⁵. Z Jakucji przesiedlenia te odbyły się latem 1944 roku. Według dokumentu określającego koszty transportu z okręgu ałdańskiego przetransportowano wtedy do Irkucka 375 dorosłych i 97 dzieci, a z Jakucka i rejonu jakuckiego — 761 dorosłych, 294 dzieci oraz 136 inwalidów. Ogółem przesiedlenia objęły 1663 osoby, a więc więcej, niż wykazywano wcześniej w statystykach sporządzanych przez ZPP o liczbie ludności polskiej na terenie Jakuckiej ASRS. Przesiedleńcy ci trafili do obwodu saratowskiego³⁶. Reszta ludności polskiej opuściła Jakucję

³³ *Ibidem*, s. 18 [odwrot].

³⁴ *Ibidem*, s. 19.

³⁵ A. Głowacki, *Ocalić i repatriować*, s. 83–90; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *op. cit.*, s. 256. Szczegółowo o tej akcji przesiedlenia zob. A. Głowacki, *Przemieszczenie obywateli polskich w Związku Radzieckim w 1944 roku*, s. 120–122.

³⁶ Zestawienie wydatków na przejazd, NARS(J), f. 52, op. 22, d. 425, s. 33; Pismo do Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w Moskwie, 5 października 1944 r., AAN, sygn. 130, t. 761, s. 4; S.I. Siwcewa, *op. cit.*, s. 109.

dopiero po zakończeniu drugiej wojny światowej, na mocy polsko-sowieckiej umowy o repatriacji z lipca 1945 roku. W jej następstwie do Polski wyjechały 4373 osoby³⁷.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych (AAN):

Archiwum Instytutu Hoovera, Ambasada Polska w Związku Radzieckim,
Ambasada RP w Kujbyszewie,
Związek Patriotów Polskich w ZSRR.

Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej (Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi; GARF), f. 9479. 4 Oddział Specjalny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPiMS), Akta Ambasady RP w ZSRR 1941–1943.

Narodowe Archiwum Republiki Sacha (Jakucja) (Nacionalnyj archiw Rjespubliki Sacha (Jakutija); NARS(J)), f. 52. Rada Ministrów Jakuckiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (1922–1992).

Źródła drukowane

Obywatele polscy w Kirgizji. Wybór dokumentów (1941–1946), red. A. Głowacki, wyb. i oprac. dok. A. Głowacki, E. Szymczuk, przeł. z jęz. ros. K. Jagiełło, Warszawa 2010.

Stalinskie deportacje 1928–1953. Dokumenty, sostaw. N.Ł. Pobol, P.M. Polan, Moskwa 2005.

Opracowania

Boćkowski D., *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999.

Ciesielski S., *Represje wobec obywateli polskich w ZSRR sierpień 1941–styczeń 1944*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009.

Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003.

Giżejewska M., *Polaki — zakluczennyje siewiero-wostocznych isprawitielno-trudowych lagieriej i ich kontakty s Jakutami*, [w:] *Rossija i Polska: istoriko-kulturnyje kontakty (sibirskij fienomien). Materiaty Mieždunarodnoj naucznoj konfierencii 24–25 ijunja 1999 g., Jakutsk*, red. W.N. Iwanow, P.L. Kazarjan, N.I. Popowa, Nowosibirsk 2001.

Głowacki A., *Ocalić i repatriować. Opieka nad ludnością polską w głębi terytorium ZSRR (1943–1946)*, Łódź 1994.

Głowacki A., *Przemieszczenie obywateli polskich w Związku Radzieckim w 1944 roku*, Łódź 1989.

Głowacki A., *Struktura, zakres działania i liczebność terenowych ogniw Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 43, 1991.

Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009.

³⁷ S.I. Siwcewa, *op. cit.*, s. 109.

Siwcewa S.I., *O deportacji polakow w Jakutiju (1940-ie gody)*, [w:] *Polaki w Jakutii. Materiały naukowo-praktycznej konferencji, Jakutsk, 19 sientjabria 1997 goda*, Jakutsk 1998.
 Ziemschow W.N., *Spieczposielency w SSSR 1930–1960*, Moskwa 2003.

Źródła internetowe

Aschenbrenner T., *Wspomnienie pośmiertne*, „Palestra” 1964, nr 8, s. 78–79, [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewiVssXdu83zAhWKC-wKHe62Ak0QFnoECAIAQ&url=https%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2Ffiles%2FPalestra%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)-s78-79%2FPalestra-r1964-t8-n9\(81\)-s78-79.pdf&usg=AOvVaw17jBaKvNJtsRxxvKXXDq3IQ](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewiVssXdu83zAhWKC-wKHe62Ak0QFnoECAIAQ&url=https%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2Ffiles%2FPalestra%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)-s78-79%2FPalestra-r1964-t8-n9(81)-s78-79.pdf&usg=AOvVaw17jBaKvNJtsRxxvKXXDq3IQ).

Ситуация польских граждан в Якутской Автономной Советской Социалистической Республике после 1941 года

Резюме

Во время Второй мировой войны в Якутию были сосланы и депортированы разные группы польских граждан, среди которых большую часть составляли польские евреи. Репрессированные попадали в эту местность чаще всего как заключенные советских лагерей, а также отправлялись в спецпоселения в результате проведенных депортаций членами НКВД на Восточных Кресах Второй Речи Посполитой в 1940–1941 годах.

Правовое положение польских граждан в СССР менялось только после подписания 30 июля 1941 года соглашения Сикорского-Майского и впоследствии заключенного в августе 1941 года декрета советской власти об амнистии. Именно тогда люди, освобожденные из мест заключения, могли уехать на другие советские территории либо пойти на службу в польскую армию, которая появилась в СССР. Часть людей воспользовалась этой возможностью, но несколько тысяч польских граждан осталось в Якутии в течение последующих лет войны. Их состояние здоровья и бытовые условия были очень плохими из-за сурового климата, дефицита продовольствия и товаров первой необходимости, неблагоприятных жилищных условий и других местных факторов. Большинство поляков и евреев пребывали на территории Якутской Республики вплоть до 1946 года и вернулись в Польшу только после вступления в законную силу польско-советского договора о репатриации.

Ключевые слова: Сибирь, Якутия, Якутская АССР, польские граждане в СССР 1939–1946, НКВД, Союз польских патриотов, переселения, репатриация

The situation of Polish citizens in the Yakut Autonomous Soviet Socialist Republic after 1941

Summary

During the Second World War various groups of Polish citizens, including a substantial number of Jews, were exiled and deported to Yakutia. They ended up in the region usually as prisoners sent to Soviet camps and special residential estates as a result of deportations carried out by the NKVD in the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic in 1940–1941.

The legal status of Polish citizens in the USSR changed only after the Sikorski–Mayski agreement of 30 July 1941 and following the Soviet amnesty decree of August 1941. People released from confinement were allowed to go to other Soviet regions or to the Polish army being formed at the time in the USSR. Some took advantage of this opportunity, but several thousand Polish citizens decided to remain in Yakutia during the following years of the war. Their health and living conditions were poor owing to the harsh climate, insufficient supply of food and necessities, unfavourable housing conditions and other local factors. Most Poles and Jews remained in Yakutia until 1946 and returned to Poland only after the signing of the Polish-Soviet repatriation agreement.

Keywords: Siberia, Yakutia, Yakut Autonomous Soviet Socialist Republic, Polish citizens in the USSR, 1939–1946, NKVD, Union of Polish Patriots, displacements, repatriation